

זמן קריאת שמע ומנהג וותיקין

רב דניאל שטיין

א. משנה ברכות (י): - בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטה ויקרא, ובבקר יעמוד, שנאמר ובשכבך ובקומך. ובית הלל אומרים כל אדם קורא כדרכו, שנאמר ובלכתך בדרך, אם כן, למה נאמר ובשכבך ובקומך, בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים.

ב. משנה ברכות (ב): - מאימתי קורין את שמע בערבין, משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה, דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים עד חצות, רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר וכו'. אמר ר' משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. מכדי, כהנים אימת קא אכלי תרומה משעת צאת הכוכבים. [ח' המאירי (שם) - אבל בלשון קימה לא היה להם לחלוק בכיוצא בזה שלא מצינו לעולם לשון נאמר על המשך עמידה אלא על זמן שאדם קם אם ממטתו אם משיבתו]. [תוס' (שם) ד"ה מאימתי - פי' רש"י ואנן היכי קרינן מבעוד יום ואין אנו ממתינין לצאה"כ וכו', ע"כ פרש"י שקריאת שמע שעל המטה עיקר והוא לאחר צאת הכוכבים וכו' תימא לפירושו וכו' ויש לומר דקיימא לן כרבי יהודה דאמר בפרק תפלת השחר (כו.) דזמן תפלת מנחה עד פלג המנחה דהיינו אחד עשר שעות פחות רביע ומיד כשיכלה זמן המנחה מתחיל זמן ערבית].

ג. רש"י ברכות (ט): - לא משמע להו ובשכבך כל זמן שכובה, אלא כל זמן שדרך בני אדם להתעסק לילך ולשכב וכו' דאלו רבי אליעזר סבירא ליה זמן עסק שכובה אינו אלא עד האשמורה הראשונה, ולרבנן עד חצות, ואת סבירא לך ובשכבך כל זמן שבני אדם שוכבים.

ד. משנה ברכות (ט): - מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן, רבי אליעזר אומר בין תכלת לכתית עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך מלכים לעמוד בשלש שעות. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, כאדם הקורא בתורה וכו'. ואחרים אומרים משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא הלכה כאחרים. אמר אביי לתפילין כאחרים לקריאת שמע כותיקין, דאמר רבי יוחנן ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום. אמר רבי זירא מאי קראה ייראוך עם שמש. [רש"י (שם) ד"ה דכתוב - מאי קראה. דמצוה להתפלל עם הנץ החמה. דכתיב ייראוך עם שמש וכו' מתי מתיראין ממך כשמוראך מקבלים עליהם דהיינו מלכות שמים שמקבלים עליהם בקריאת שמע]. [תוס' (שם) ד"ה לק"ש - ומיהו קשה דאמרינן ביומא (לז): אף היא עשתה נברשת של זהב כיון שהחמה זורחת היו ניצוצות יוצאות הימנה והיו יודעין שהגיע הנץ החמה ובא זמן ק"ש של שחרית ומוקי לה התם בשאר עמא דירושלים אלמא משמע דעיקר זמן ק"ש לאחר הנץ החמה והא לא הוי כותיקין שהיו קורין קודם להנץ סמוך להנץ, וי"ל דאותו זמן הוקבע לצבור לפי שלא היו יכולין להקדים ולמהר כותיקין כי רוב בני אדם אינם יכולין לכוין אותה שעה].

ה. כסף משנה (פ"א ק"ש הי"ג): - יש שואלים מ"ט בשכבך דרשינן כל זמן שבני אדם שוכבים על מטתם וכו', ולמה לא דרשו כן ובקומך כל זמן שבני אדם קמים דהיינו כל היום, וי"ל דאה"נ דהכי דרשינן ליה ומשו"ה אמרינן הקורא מכאן ואילך לא הפסיד הברכות (י):, ואילו לא היה זמן כלל היו ברכותיו לבטלה.

ו. ס' יראים (סי' רנ"ב): - יש לשאול כי היכי דאמר בשכבך כל זמן שכובה ומצות ק"ש של ערבית כל הלילה היה לו לפרש ובקומך כל זמן קימה ותהא זמן ק"ש של שחרית כל היום. יש לומר דבשכבך מפורש שכיבתך כמו אכלך אכילתך ואין חילוק ביניהן אלא שזה נגינתו למטה וזה נגינתו למעלה אבל בקומך אינו יכול להתפרש קימתך שלא מצינו כיוצא בו.

ז. גמ' ברכות (ח): - תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים בלילה, אחת קודם שיעלה עמוד השחר, ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר, ויוצא בהן ידי חובתו, אחת של יום ואחת של לילה וכו' דאיכא אינשי דקיימי בההיא שעתא. רבי שמעון בן יוחי אומר משום רבי עקיבא פעמים שאדם קורא קריאת שמע שתי פעמים ביום אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה וכו' דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא.

ח. רמב"ן במלחמות ה' (ב: בדפי הרי"ף): - דאיכא מיעוטא דאינשי דגנו בההיא שעתא וכו' משעלה עמוד השחר נעשה יום לכל דבריו ואעפ"כ כיון דכתב רחמנא בשכבך ולא כתב בבקר ובערב היה ר' שמעון אומר משום ר"ע שיוצא ידי חובתו של לילה בדיעבד דהא איכא אינשי דגנו בההיא שעתא ואף על גב דמיעוטא הוא כיון דאפקיה רחמנא בלשון יחיד משמע בשכבך דידך וכו' דיעבד יצא משום דמיעוטא דאינשי קיימי בההיא שעתא וכתוב בקומך בקומך דידך וכו' ואפי' לר"י זמנה קודם הנץ הוי דהוא זמן קימה לאינשי חוץ מבני מלכים וכל לכתחלה בזמנים דרובא קרינן בין בשכיבה בין בקימה וכדפ"ל ועוד משום תפלה כותיקין.

ט. רבנו יונה ברכות (א: בדפי הרי"ף): - אמאי אינו יוצא בדיעבד אחר שקיעת החמה אף על פי שאינו לילה ממש י"ל שכיון שהתורה תלתא אותה בזמן שכובה ובשקיעת החמה אינו זמן שכובה לשום אדם לפיכך אינו יוצא באותה שעה כלל.

י. רא"ש ברכות (פ"א סי' א') - ולא נהירא לי מה שהביא רבינו תם ז"ל ראייה מתפלת המנחה שהיא עד פלג המנחה, דתפלות כנגד תמידים תקנום ותמיד היה קרב והולך עד פלג המנחה אבל לענין ק"ש לאו זמן שכיבה הוא.

יא. תוס' ברכות (ב): - תימא תיקשי ליה לנפשיה שהרי פלג המנחה מבעוד יום היא והוא אומר (לקמן דף כז.) מיד כשיעבור פלג המנחה הוי זמן תפלת ערבית. ויש לומר דלדידיה לא קשיא דלא דריש בשכבך ובקומך אבל לרבנן דדרשי קשיא דאינו זמן שכיבה.

יב. משנה מגילה (כ.) - אין קורין את המגילה, ולא מלין, ולא טובלין, ולא מזין, וכן שומרת יום כנגד יום לא תטבול, עד שתנץ החמה. וכולן שעשו משעלה עמוד השחר כשר.

יג. גמ' יומא (לז): - הילני אמו עשתה נברשת של זהב וכו'. תנא בשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה, והכל יודעין שהגיע זמן קריאת שמע. [תוס' (שם) ד"ה אמר אביי - תימא דאביי גופיה אמר בפרק קמא דברכות (דף ט:)] לקריאת שמע כוונתיקין דא"ר יוחנן וותיקין גומריין אותה עם הנץ החמה והיינו קודם הנץ וכו' ואומר ר"י דוותיקין נמי מודו דזמנה עד ג' שעות וכו' אלא שוותיקין מקדימין למצות ומשכימין לקרותה קודם הנץ כדי שתהא תפלה ביום אחר הנץ כדכתיב (תהלים עב) ייראוך עם שמש שהוא אחר זריחת השמש וכו', ורבינו תם פירש דזמן ק"ש הוי אחר הנץ החמה כמתניתין דהכא וכרבי שמעון והוותיקין היו ממהרין שלא כדין קודם הנץ החמה בשביל חובת התפלה כדי לסמוך גאולה לתפלה שתהא עם שמש וכו' ולהכי קורין ק"ש שלא כדין בשביל חביבות התפלה ולהכי לא פריך ליה גבי ק"ש שהיה יודע שהיו קורין אותו שלא כדין בשביל חביבות וממהרין אותו קודם זמנו שהוא אחר הנץ וכו' מיהו רבינו תם פי' דאביי נמי הכי ס"ל והא דקאמר לק"ש כוותיקין סימנא בעלמא כלומר סמוך להנץ כוותיקין ולא כוותיקין לגמרי דאילו וותיקין מקדימין ואנו מאחרין אחר הנץ וכו' והרב פור"ת פירש כפ"י וה"ר חננאל פירש דוותיקין גומריין אותה עם הנץ החמה מיד ומפרש גומריין קורין ומפרש ייראוך עם שמש היינו קבלת מלכות שמים דהיינו ק"ש].

יד. מרדכי ברכות (אות כ"א) - מצוה מן המובחר לעשות כותיקין מי שהיה יכול לכוין לקרות עם הנה"ח סמוך להנה"ח מעט כדי שתהא תפילה אחר הנה"ח מיד.

טו. רבנו יונה (ד: הדפי הרי"ף) - הנה למדנו שיש בזמן התחלת ק"ש שני זמנים לדברי הכל הראשון אחר שעלה עמוד השחר בדיעבד כגון בשעת הדחק והשנית זמן קריאתה לכתחלה והוא משיראה את חבריו ברחוק ארבע אמות ויכירנו כדכתיב' וכמו כן יש שני זמנים בסוף הזמן אחד לכתחלה ואחד בדיעבד ואפילו לותיקין האחד לכתחלה והוא עד שתנץ החמה והשנית בדיעבד והוא עד ג' שעות כר' יהושע.

טז. רמב"ם (פ"א ק"ש הי"א) - ואיזה הוא זמנה ביום מצותה שיתחיל לקרות קודם הנץ החמה וכו' ואם איחר וקרא ק"ש אחר שתעלה השמש יצא ידי חובתו שעונתה עד סוף שלש שעות ביום למי שעבר ואיחר.

יז. גמ' ברכות (כב): - היה עומד בתפלה ונזכר שהוא בעל קרי לא יפסיק, אלא יקצר. ירד לטבול, אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות עד שלא תהא הנץ החמה יעלה ויתכסה ויקרא, ואם לאו יתכסה במים ויקרא.

יח. שלטי הגיבורים (פ"ג ברכות אות י') - ולא אמרו כן אלא לוותיקין שהיו חרדים לעשות מצוה מן המובחר וקורין ק"ש סמוך להנץ החמה וסומכין גאולה לתפלה ומתפללין אחר הנץ מיד, אבל שאר כל אדם קורין אחר הנץ עד שלש שעות.

יט. ס' מעשה רב (אות כ"ה) - להתפלל שחרית כותיקין ובלבד עם מנין עשרה דוקא.

כ. רי"ף ברכות (ה. בדפי הרי"ף) - מיהו לית כל איניש יכול לכווני ולמעבד כי הא מילתא אפילו הכי מצוה למיקרי קודם הנץ החמה מעט כדי שלא יתפלל אלא לאחר הנץ החמה שנמצא מתפלל ביום, ואע"פ שאינו עם הנץ החמה דוקא.

כא. גמ' שבת (קית): - אמר רבי יוסי יהא חלקי ממתפללים עם דמדומי חמה. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה. אמר רבי זירא מאי קרא ייראוך עם שמש.

כב. רמ"א (סי' נ"ח סע' א') - שיעור הנץ החמה הוא כמו שיעור שעה אחת קודם שיעלה כל גוף השמש על הארץ. [משנ"ב (ס"ק ט') - ויש גורסין עישור שעה ועיין בביאור הגר"א שכתב שצ"ל שלישי עישור שעה].